10219367

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌՅԺԶ · 1867 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ · — ՄԱՅԻՍ

ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՒԱՐ ՃԻՑԷՐՃԻ ՕՂԼՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻ

Եւ ուխտ յԵրուսաղէմ, յամի 1711–12.

Այս ճանապարհագրութիւնը կամ ուխտագնացութիւնը 'ի Կ.Պօլսէ յԵրուսաղէմ հեղինակին ինքնագիր գրածէն օրինակելով կը հրատարակենք, պահելով իր ռամկախօս լեզուն, գրաբարով աշխարհաբարով և տաճկերէնով խառնած, միայն սխալագրութիւնը ուղղելով. յուսալով որ այս խառնակ բայց անաշխատ լեզուն ալ իր ոճին պէս կրնայ զուարճութիւն մը տալ ընթերցողաց, ինչպէս որ բանասիրաց համար կրնան օգտակար ըլլալ ասկէ դար ու կէս առաջ Երուսաղէմի ազգային վանքերուն և սովորութեանց տեղեկութիւնքն, մանաւանդ ուխտաւորաց՝ որ կրնան ալ բաղդատել զանոնք հիմակուան ատենիս վիճակին և իրենց տեսածներուն հետ, և իմանալ փոփոխուածը կամ անփոփոխ մնացածը։

Յորժամ ամենայն ինչ կատարեալ եղև առևտուր և ամենայն ինչ, և նաւն պատրաստեցաւ գնալ 'ի սուրբ յերուսաղէմ, էր թուականին Հայոց ՌՃԿն, իսկ յամսեանն սեպտեմբերի ինն, պատկեր աւուրն կիրակէ.

Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ։ Սկսանիմք յայտ առնել զճանապարհորդիլն մեր 'ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ։ իսկ ամսեանն սեպտեմբերի 9, պատկեր աւուր կիրակէի, եաթծուին[1] Ըստամպօլու ելանք, և Տէր ուղ-

1 Եօթը. գիշերուան պահկելու ժամը։

ղեա ասացաք. և յաւարտմանն՝ միաբան՝ Աստուած բարի ճանապարհ տայ՝ ասելով, տամնում օրն երկուշաբթի՝ յետնուց[1] մօտ՝ Թէքիրտաղի հասաք. երկու գիշեր անդ պառկեցանք. և անդ Թագաւորն[2] ուխտ արարաք, և օգնութիւն խնդրեցաք 'ի նմանէ: Չորեքշաբթի անդ լսեցաք զաւետիս հօրն մերում սրբազան Սահակ աստուածաբանութեան վարդապետին, ձեռամբ տիրացու նօտար խաչատուրին. և տուաք զպաղչիշն լիով: Եւս բազում ուրախութեամբ ելաք անտի մինչև 'ի յօր հասարակին Գալիպօլի[3] առջևն հասանք. բայց նաւավարն ոչ կամեցաւ հանդիպիլ. և տեսաք որ փոքր նաւ մի եկ առ մեզ. և կայր 'ի միջի նորա երկու Հրեայ. և մեք մտեալ անդ, թէ տանի զմեզ Գալիպօլի. և նաւավարն ասաց մեզ. Այս մարդիկքս հանեմ դիմաց Լափսէքի[4]. և ապա զձեզ տանիմ: Եւ մեք կամեցաք որ մեծ նաւն ելանեմք. — ամմա ո՞ւր կու հասանիս. — Նա հեռացաւ 'ի մեզանէ. և մեք գնացաք 'ի Լափսէքի. զայն երկու Հրեայն դուրս հանեց. մեք ևս ելաք դուրս. մինչև 'ի չարտախն յետէկ պիտի քաշէ, և ապա յելքեն անէ. տղաքն մեր ջատագովութիւն արարին[5], քաշեցին մինչև 'ի չարտախն. որ ասկէրն աստի անցանէ 'ի գնալն և 'ի գալն պատերազմ: Մեք ևս կեահի ելքէնով կեահի քիւրէկով հաղիւ հասաք Գալիպօլի, և ելաք 'ի դուրս:

Նայ տեսանեմք մին մարդ մեզ ասաց, թէ վեր եկէք, աղան ձեզ կ'ուզէ: Մեք ևս ելաք վեր. որ անդ ումն նստեալ զարաճճի հասան աղա անուն Թէֆտէրնիս նայեցաւ. անուշ լեզու, Աստուած բարի ճանապարհ տայ ասելով: Եւ մեք գնացաք դէպ 'ի գիւղն. և կամիմ գնալ Հաճի Սինանին տունն. զի զավլ[6] ունէաք որ կամայ և յակամայ հանդիպելու էի: Եւ յորժամ կամեցայ հարցանել, նայ յանկարծակի մինն ասաց, թէ Հաճի Սինանին կինն մեռաւ. և ես անդէն ապուշ մնացի և թուլացայ, և ոչ կամէի գնալ տունն նորա. նղքա իմացան և ցոյց տուին զգուռն. և 'ի մտանելն իմ 'ի ներս՝ և տեսի նստեալ առջև փլռանն որ մեծ և փոքր 20 հոգի. և նղքա զիս տեսանելն՝ 'ի բաց թռեաւ կին մի նստեալ տեղացն, որ մեռած խաթունին մայրն է եղեր. անկաւ առ ոտս հառաչելով: Դուստրն և որդիքն, և ծառայքն՝ այնչափ լաց և հառաչանք (աբարին) ոչ սակաւ, բոլոր ժամ մի: Եայ, ինչպէս խաթուն տանտիկին է եղեր, որ ամենեքեան վկայեցին: Ի մեռանելն սորա՝ գիւղն բովանդակ աւաղեր են, մինչև 'ի յայլազգին հետ: Ապայ, եղբայր, տըներ սարայի նման՝ ծովահայեաց, պաղպաղչայ՝ քան զչափն աւելի: Մահտեսի Սինանն անդ չէր, բանայիր էր գնացեալ. և ասացեալ էր թէ խոստովանահայրս գայ հանդիպի նէ՝ ինչպէս հարկիս կ'անես. նայ ևս լուսաւորեալ հոգին ասացեր է, թէ քո տէվլէթին լայեխ ինչ է նէ՝ զայն կ'անեմ: Երկու աւուր մեռեալ էր 'ի մեր գնալն, նա երեքշաբթի մեռեր էր, և մեք հինգշաբթի գնացաք: Եւ առեալ զմեզ վեր տարեալ, մարդ ուղարկեցի զԲէլէշ Սարգիսն, և զալֆայ Սարգիսն ձայնեցի. ևս խաչգօն եկ. նստեցաք սակաւ մի և կերակուր բերին. — Եա, դարուվար կ'երթա՞յ մի: — Եւ մեք մէկ քիչ յորդորեցաք զնոսա և մխիթարեցաք որչափ որ մեր կարն էր: — Եղբայր, փաշայի տուն. ամենայն ինչ լի և անթերի. — փոշիմանեցայ ելանելս. ամմա՝ նէտէն սօնղրայ: — Եւ ասացի զՀոգւոցն և բղհայր մերն. և ողջունեցաք զնոսա և ելաք անտի:

Շուրջ եկաք զգիւղաքաղաքն բովանդակ. ապա իջաք 'ի եալուն[1], և անդ բռնեցաք նաւ մի չորս ղուռուշ. մտաք 'ի մէջն 10 հոգի. և նղքա մեզ բերեալ

1 Յէփին, կէսօրուան և իրիկուան միջոց:
2 Ս. Թագաւոր անուամբ խաչ և ուխտատեղի Հայոց 'ի Թէքիր տաղ կամ Րոտոստոյ:
3 Կէլիպօլու:
4 Կէլիպօլուին դիմաց Փ. Ասիոյ եզերքը, հին անուն Լամփսակոս:
5 Ճարպիկութիւն:
6 Գուժ, գաշնք, խօսք տալը:

1 Տոմեղը. նաւակայք:

28 ձմերուկ և քըթոց մի խաղող. և մընացիք բարով ասացաք: Բայց նաւավարն վարպետ գոլով բացեալ զառագաստն և յուղի անկեալ 'ի ճանապարհ, հոգին մեր (էր). և հասաք 'ի Պօղազհիսար, որ երիկուան մին սահաթ էր մընացեր: Առաւօտն ուրբաթի ելաք դուրս հանդերձ քէլէշ Սարգսով. ևս շուրջ եկաք գշուկան, որ երկու կողմն կայ խանութներ, պարտախձիք, զանազան գոյնզգոյն, զինչ և կամիս: Ապա պատահեալ մեզ Յարութիւն աղան որ Սահակին աներձագն է, և գնացաք 'ի գերեզմանատունն. և անդ օրհնեցաք ըզՄահտեսի Մարկոսին տղին գերեզմանն և Պօշգոյին: Եւ դարձաք դէպ 'ի եալուն՝ զումաննա տեսնելու[1]. և առի սիրուն ղարակօզլի[2] ոչխար մի և ուլ[3] մի. և մտաք 'ի նաւն:

Եղբարք, աստ մէկ քանի նաւ կայ, որ ամենն հինգ հինգ չիֆտէ են. եկն կէօմրիւկճին նաւն, ճախըրաշմիշ[4] եղաք. և կայր 'ի միջի նաւին մերում չըպուխ[5] երկաթ, որ կամէր տաճիկ մի ըռատօղ[6] տանէր և խսկոյն դուրս հանեցին նաւէն թէ եասախ է, և անդ յամեցաք մինչև 'ի յետնուց ժամն. ըռէիզն ասաց թէ ես զվարի ղայէն[7] ցորեկով կու անցընեմ: Նայ թող եսուր. և գնալն մեր եբեկոյ եղև և ոչ կարաց անցանել, քով էառ և երկաթ ձգեաց ախընտին, և երկաթն ճօրով բռնեց. զիմացի ղայէն կրակ ցոյց տուին. Նայ տեսանք որ ղօչ—ղայիղին[8] եկն մեր վերայ, զթայֆան[9] վեր հանեց ասելով. Այս ինչ ատեն է որ կու անցնիս. դու չես գիտեր այս ղայէնին սէրպէստ[10] է. թագաւորի նաւ լինայ թօփով կու կոխեն: Մեր ըռէիզն այլ ասաց թէ կանուխ էր, ապա հոգին կտրեցաւ. տասնըհինգ փարայ հախ ունելն 'ի բաց՝[1] երկու զօլօթայ և մէկ քէլլէ շէքէր. քան փարայ այլ զայեխ ըռէիզին տուան, դեստիւր[2] եղև. կրկին երկաթ առանք անցանք զղալէն 'ի մեր ճանապարհն: Մէկ քիչ Սուսամ ատասին առ հ քաշեցաք. երկու ղալիոն[3] տեսաք, գոհութի Քրիստոսի, որ տաճկի ղալիոն էր. յետ նորա եկաք 'ի Սախըզի առջև, մեք կամեցանք թէ հանդիպինք, նաւավարն ոչ կամեցաւ ոչ Սախըզ և ոչ խոտէնքէօյ. Ըռատօս արգուշամիշ արաւ ու գնաց: Սեպտեմբերի 18 օրն չորեքշաբաթի կանուխ սապահ նամազըն[4] Ըռատօղ երկաթ ձգեց. աստ կեցաք 15 օր, և նաւք շատ. եկն ղալիոն մի պէյլիկ որ սովորութիւն է Մորայ կէմիսանուն[5] առջևն կ'ինկնի կու տանի. ալապանտայ պառկեցաւ և թօփ նետեց. նաւերն ամենն պատրաստեցան և ելան գնացին: Եւ մեք մնացաք իլիմանին մէջն միայն. ապա զպատճառն հարցանէք. նաւին մէջն երկու միջօյ կամ թէ այլ երկու նաւավար որ ոչ են այսմ գիւղէ. ամենեքեան ցրուեցան իբրև զկատաղի շուն. աստացինք ըռէիզին թէ դու ընդէր չելեր նոցա հետ. նա այլ մեզ ասաց, թէ իմ ըռատկն տեղս կու տաք որ ես աստ տալիք ունիմ, տամ վճարվիմ: Այս տեղս թաթարղան կայր, որ անունն Ղավղայ—Սուլթան կոչի. վաղեմի բարեկամ եղեր կալիպօլցի Սօղան օղլու մահտեսի Պետրոսին հետ. գնաց պուշուշմիշ[6] եղև նորա ղաւնաուտրին. նայ տիրութիւն արաւ. հիւճէթն[7] ցոյց տուաք. նայ այլ ըռէիզին ասաց, թէ այս հիւճէթին ինչ կ'ասես: — իրաւի այսպէս է, բայց պարտականն զիս կու նեղէ: Նայ քէֆիլ եղև թէ այս մարդկըս տեղդ հասուցանես. և մեք՝ ուխտաւորէն քիչէն քիչ և շատէն շատ՝ ժողովեցաք, տա-

1 Պաշար առնուլ:
2 Սեւաչուի:
3 Այծու ձագ:
4 Հաւանիլ առնելու տալիքի վրայօք:
5 Երկաթեղէն գաւազանի պէս կտրած:
6 Հռոդոս կղզին:
7 Վարի բերդն:
8 Պահպանութիւն ընող նաւն:
9 Նաւաստիք:
10 Ազատ:

1 Բաց 'ի 15 փարայ առնելու իրաւունքէն:
2 Հաշտութիւն, շտկութիւն:
3 Մեծ կամ պատերազմի նաւ:
4 Առաւօտեան աղօթից ժամ Տաճկաց.
5 Նաւերուն:
6 Խօսիլ, յարմարցընել.
7 Դաշնաթուղթ:

րանք թաթարխանին ու խաղնատարին առաջին տուանք. հիւճէթին յետևն՝ ինչ որ Ստամպօլ տուեալ դրամին ներքև գրեց, ըռէիզին մօհրել ետուր[1]: Ապայ ասաց թէ վաղն օրհասարակին յետոյ կու ելանեմ. բայց այս գիշերն անկարծակի չորրորդում սահարքի՝ ճայթմունք և որոտմունք եղև, որ լեզուաւ ոչ կարեմք պատմել. և տես, եղբայր, որ նաւին մէջն նաւավար չիկայ. և բերդին դռներն գոց. ըխտաւորք, ամենեքեան վեր վազեցինք. կէմիձիութիւն արանք, հազիւ երկաթ մ'այլ ձգեցինք. ապայ անահ նստեցանք. բերդն այլ խիստ մօտ էր, նորաէ վախեցանք: Այն գնացող նաւերն ոմն չարաթի աւուր եկեալ ոմն կիրակի՝ ցիր և ցան եկեալ 'ի շիմանն մտեալ. ոմանք բեռներն նետեր էին, ոմանց տիրէկն[2] կոտրեր է. և ոմանց եշքէնն բզիկ բզիկ եղեալ. և մեր տեսեալ զայն՝ գոհութիւն տուաք Աստուծոյ և սրբոյն Յակոբայ, որ յայնպիսի աղէկոծութենէ փրկեաց զմեզ: Կրկին եօթն օր այլ նստաք:

Եթէ քաղաքին մէջն կամ մահալլանին, այնչափ զէվք[3] արաք որ լինալու չէ. զպաղչաները մի ասեմ, զքաղցր ջուրն մի ասեմ, և զքօշկերն մի ասեմ. և զմըսին միւպահութիւնն[4] մի ասեմ. գինուն աժնութիւնն մի ասեմ: Նաւէն ելաք դուրս մեր յէլքէնճուն տունն գնացաք, մետասան օր անդ նստեցաք. մեզի պաշղա տուն գիշերն պառկելու համար. ապա ցորեկն պաղչանին քօշկին ներքև ջուր առաջև, իղիմնաշուխ կերպիւ կերպիւ, անուշն ուրիշ և թըթուն ուրիշ, թուրինճն ուրիշ, գետնի վերա սփռեալ իբրև զթըթենի. մէկ փարայ տաս՝ երեսուն հատ ձեռզքտ փրցուր. և խիարն՝ որ մալթէփէում թուրվանուն նմանի՝ վեցն մէկ փարայ: Եւ զայն ևս պատմեմ, որ կայ անդ եկեղեցի մի որ մետրապօլիտն անդ նստի. և 'ի գնալն մեր եկեղեցին՝ մետրապօլիտն զմեզ տեսնելնուն պէս՝ տեղ ցոյց տուփն. և անդ կանգնեցաք մինչև 'ի յաւարտ ժամուն. ապսպրեր է զմեզ ներս տարին. Եւս եղբայր, այնպէս տեղ մի նստեր, որ առաջևն մեծ հաւուզ, և իւր նստած տեղին քով մեծ շատրուան մի, որ ջուրն՝ թէրազի է արեր պաղչայէն՝ որ ջորին կու քաշէ և անտի գայ, և անտի ճանապարհ ունի որ հաւուզն կ'երթայ: Եւ մեզ առ իւրն բազմեցոյց. և ճերմակ ջուր[1] փոքրիկ գաւաթով, և մէզէն 'ի հետ նորա. բազում զրոյց տուաք հետ միմեանց. ևս մեզ մխիթարեց. և ըռէիզն անդ էր, թէմպիհ արաւ թէ այս մարդիկքս Եաֆայ տանիս և ոչ այլ ուրեք տեղ չի հանես. նա ևս յանձն առեալ և մէթանիայ[2] արաւ մետրապօլիտին: Եւ կայ այն քէօշկին մէջն կախեալ երեք սահաթ ճնճղուկ ղաֆէսով. զատ տեղ չէք տեսեր. իբրև զնման պիւլպիւլի կու խօսին: Իշտէ կիտիմ. թագաւորութիւն կու քշէ իւր ազգին. և մեք ամօթով մնացինք: Եկն միտս իմ, միւս օրն նաւն գնացի, երկու գըլուխ չէքէր չէրբէթի հանեցի, տղին հետ յուղարկեցի. — զայն տեսանեմք, երկու սէլէ յէմիշ, և մէկ չիչէ բարկ ըրախի ուղարկեալ էր ընդ մեզ. և ուր պաղչայ կ'երթայինք՝ մարդ էր դրեր կօղչի[3] և յետևէ սեղան կ'ուղարկէր. և ես բերող լազգալողին[4] զձեռքն դատարկ չէի թողեր, կամ տղոցն: Կամեցաւ գնալ խոտէնքէօյ նուիրակութեան, ձայնեց ըզմեզ կրկին, անուշեղինով, և զահվէն ընդ նմայ. յետ նորա ձեռք լուանալ, վարդէջուր և պուխուր. մեզ հետ բարով մնայ արաւ, դուք ինձ աղօթք արէք ասաց և ես ձեզ: Անուշ լեզու, կերպարանօք փառահեղ. մին փոքր լեզուն լեթատ է[5], և անունն այս մետրապօլիտին՝ իգնատիոս կու անուանի. և հօրեղբայր սորին՝ Ղուզղունճուխ վանք մի շինել ետուր, և անդ է այժմուս: Միւս

1 Կնքել տուաւ:
2 Կայմն:
3 Զբօսանք:
4 Աղէկութիւն:

1 Օղի, րաքը:
2 Խոսամունք, վկայութիւն, կամ զղջմունք:
3 Դիտող, լրտես:
4 Տասգալոս, վարժապետ (Յունաց):
5 Թլուատ, թոթով:

օրն փոքր նաւ մի պատրաստեցաւ նորա, 'ի մեր նաւին քովն. եկն մառաշ ու հանդերձ միաբանօք և ժողովրդով, եմուտ մեր նաւն, ըռէիզն սեղան տեսաւ, մէկ քիչն նստաւ օրհնեաց զմեր նաւն խաչակնքելով, գնաց իւր նաւն. և մեր թայֆան պատրաստութիւն տեսան, երկու թօփ յետևէ նետեցին որ իսկէլէն բովանդակ դղրդեցաւ։ Աստուած բարի ճանապարհ տայ։

Եւ մեր անդ նստելնիս եղև լման քըսանևինն օր. հօկտեմբերի 15 պատկեր աւուր երկուշաբաթի 'ի տօնի Գրիգորի Աղուանից կաթողիկոսի ելանք Ըռատոդու դէպ յԵրուսաղէմ, տասնըեօթ նաւ էաք. հինգշաբթի ութնումն սահաթի գիշերոյն՝ անկարծակի ղալիոն մի տեսաք. եթէ հարցանես, եղբայր, երեք միս (միլ) այնճախ էր հեռաւորութիւնն. մեր յէլքէնճին իսկոյն ճչեց թէ արման է. նոյն կէտն ամենեքեան վեր թափեցան. մեր նաւն գլուխ դարձոյց փօձալամիշ[1] արաւ. նայ այլ զմեզ տեսաւ օրսայ[1] արաւ և գնաց, կարծելով թէ մեք ևս ղալիոն եմք. նայ մեզնից վախեց, մեք նորանէ. մէկ յէլքէնի վերայ եկանք։ Ի տօնի աւետարանչացն աւուր շաբաթ առաւօտուն՝ ղըյին[2] երևաց. ոմն ասաց թէ Եաֆայ է, և ոմն ասաց թէ Հայֆայ է, որոնելով մինչև երեկոյ եղև, ոմանք զբեռներն դուրս հանին հազըր եղան. յանկարծ հով մի ելաւ, յետ դարձաք, գիշերն չուրջ եկաք 'ի վերայ ծովու մինչև 'ի լոյս. յետ լուսոյն այլ վերով ելանք. ապա հով չկայ մինչև 'ի յօր հասարակ. ոմն զըչէն[3] տիւլպինով, և ոմն գլխէն թէ սայ է Եաֆայ կամ նայ է. ընդ ամէնն քան միլ տեղ անճախ կայ. տեսանի որ սիրուն հանդարտ հով մի ելաւ յետնուց ժամանակին Եաֆայու առաջին երկաթ ձգեցանք։ Առ ընտի քեզի, չաթուրներն[4] արձակեցան 'ի վերայ նաւին. բեռներն ձգող ձգողին. մէկ ուրախութիւն մի որ լեզուաւ չի պատմիլ. եթէ հարցանես զՖէլլահներն՝ ուռուպան[1] տուննն են մոռցեր. ծովն հանդարտ և իլիման, գիտես թէ տիւղպէնտ են սփռեր։ Ելանք 'ի Եաֆայու իսկէլէն չուտով, զբարակ աւազն համբուրեցինք ամենեքեանս։ Աստուած ձեզ ևս արժանի անէ. ամէն։

Հօկտեմբերի 21 օրն կիրակի աստ հասաք. Ըռատօղու որ ելաք եօթն օրն հասաք Եաֆայ. ելանք 'ի վանքն. ամենեքեանքս յերլէշմիշ եղանք. միւս օրն նաւն մնացած բեռներն ևս հանեցաք. նայ ևս վանից չէյերն[2], և զատ մի չիմնաց։ Այս հոռմի նաւավարի գողերուն ղարար չի լինար, եղբայր։ Բայց միւս օրն ծով մի եղաւ որ նաւն չուտով վերացաւ. երբ նաւն դէպ 'ի ծովն բացուեցաւ՝ մեք այլ չի ճանաչեցինք, տաճկի փաքռնա կու նմանէր. ինչպէս գողն չիվախնար։ Ցետ այնորիկ չորս ամիս է եղեր որ անձրև չէր եկեր. իսկոյն անձրև եկաւ որ ամենեքեան ուրախացան և ասացին, թէ ձեր ուշքն ոշղոշըլոշ է եղեր։ — Ի՞նչպէս ուղուրլու չէ, որ կիրակի իրիկուն Եաֆայ ելաք, երկուշաբթի առաւօտուն՝ աղան մեռաւ. — ամմա՝ պակսելու պիղծ մի է եղեր։

Ի տօնի սուրբ խաչի՝ պարզ եղև. քէվրանի կու սպասէաք որ գնալոց էաք 'ի սուրբ Երուսաղէմ, երկուշաբթի մէկ քիչ տարար եկաւ, բայց ուղտ ոչ գոյր. ոմանք ասին թէ երթանք. ոմանք ասին թէ ո՞ւր գնամք այսչափ տաւարով, որ ձին քիչ և էշն շատ. որու բեռն բառնան, կամ թէ որու հեծնեն. սոյն օրն դադարեցանք գնալուն։

Աստ սակաւ մի պատմեմ զԵաֆայն. վանից դռնէն դուրս որ ելանես, աջ կողմն միզանն կայ. և աղային նստած օտանն և առաջին փէքէնն[3]. և կ'անցնիս քիչ մի յառաջ՝ ձամի որ մաղազաներուն քիրայէն վախըֆ կապեր է լուսաւորեալ հոգի Եղիազար կաթողիկոսն, որ այն վանքն հաստատ մնացեր

1 Աջ կամ ձախ կողմ դարձընել նաւը։
2 Ցամաքն։
3 Նաւուն ետևի կողմն։
4 Ըմբռ. տձ.

1 Զգեստ. մերկ էին։
2 Բաները։
3 Նստարան։

և անտի քիչ մը յառաջ՝ խանութներն. կայ անդ մեծ հոր մի՝ որ անտի կու ծա-խեն ջուրն, ջառնան [1] մէկ փարայ. այս հորս դէպ 'ի եալոուն է, և սատ կայ. և այս երկու սրբան [2] կայ խանութ-ներ, պէրպէր, ախտէր, դերձակ, դա-սապ, դանվէդանա, բաղանիս. մինչև կու ելանես մէյտան մի բաց. անդ կայ սէմէրձի, էսկիձի, զաւզայձի. ևս պա-ղրիձի. և պաթմանն ձկան ութ փարայ։ Եւ սատի է ճանապարհ սուրբ Երուսա-ղեմայ. և այս մէյտանին վերովն բաղ-նեց տօղապն է. բայց ղօվայի տեղ՝ ման-տրը ճառայ են կապեր։ Եւ այս կողմէս գնայաք դէպ 'ի դալէն. դուռն հաստատ և թօփերն հարուստ. և անտի Ֆէլլահ-ներուն տունն շուրջ եկանք. ոմն խրսիր կու գործեն, և ոմանք հաց կ'եփեն. անդ տեսայ դուռնմձուռ խանութ մի փոքրիկ, լեռան գլուխն օպայ է [3] որ սաղով հիւ-սեալ են, և վերանին հողով ծածկել սոխախնին ջրրճոխ. թող զչամուռն և աղբանոց. հաղիւ միւս կողմն անցաք. ևս անդ կայ. ցիր և ցան թօփեր են ե-գեալ որ տիւղնան պատահի անտի կը-բակ անին։ Կամիս վար իջանել. անդ է գերեզմանատունն Հայոց, որ բլրի մը վրայ է. որ անձրև գայ նէ՝ քովերն 'ի վայր կու իջանէ. շուտով կու խախտի. սորայ քովն կայ փոքր եօխուշ մի. 'ի վայր իջանես՝ կայ հոր մի, որ վերոյգրեալ Ֆէլլահներն անտի կ'առնեն զջուրն. և սորա առաջև իլիման մի մեծ՝ որ շահ-թուրներն անդ կու քաշեն. և կայ տաան նաև կամ թէ այլ աւելի, որ նոցա դայ-եաստա կ'ասեն որ Մբսբրայ իսկէլէն կու բանի. նոքայ ևս անդ խրշլայ կու քա-շեն։ Եւ եկ սատիս որ է Հոռոմոց վան-քըն, եղբայր, փոքր և նեղ փիս դարա-պայ. որ մեզի շատ հասրէթ կու քաշեն։ Եւ սորա սրբան մինչև 'ի ճամին կամ այլ առաջ՝ մաղաղայ է, մեր վանիցն է. Աստուած ողորմի չինողին հօրն. ամէն։

Սոյն գիշեր կէս գիշերոյն յէնկիչերի-քըն բազում ուղտ քշեալ բերին. ա-մենքեանքս զարթեայք, բեռներն կա-պեցաք։ Առաւօտուն Եաֆայու ծովե-զերն տեսնէիք՝ թէ որչափ դալլիդուլլէ, իշպէքդուլ, էշ տաիխլ դուխուլ, թար-իւանայ պլդուր. յետ նորա բեռցաք. նման ոչխարի մի՝ մի առջևէ դաֆար-ձուն անցաք. իւր տուած թխտերն մե-զանից առաւ, ապա թող ետուր. ինչ դատիր է [1] որ մին մարդ փախչի. օրուշ-բախ իքէն պէլքի գիշերով լինայ. ամ-մա՝ այս տեղս չեն կարնար։ Գնացաք 'ի դուրս՝ չայիրն նստաք, մինչև յետին ըխտաւորքն միատեղ գան, և յէնկի-չէրիքն չորս կողմն առեալ են, ամենե-քեանն սիլահով։ Ճանապարհ ելանք, հաղիւ մօտեցանք Ըռէմլէ. և կայ սատ դուր տեղ մի՝ որ մարդ գլուխ երկու փարայ դաֆար կ'առնեն. և տուաք ըզ-Զաֆարն և անցաք և մտաք 'ի յԸռէմ-լէ վանքն. սատ գեղացիք զմեզ բաւա-շայ արին և յէրլէշմիշ եղանք։ Ապայ եղբայր, սիրուն գեղեցիկ վանք մի նո-րաշէն, շուրջ եկանք մի ըստ միոյէ ըզ-տանիսներն և պաղչան, սիրուն թու-րունճի ծառերով, գիտես թէ վարդա-պետն նոր է էլեր միջէն. և կայ սիրուն եկեղեցի մը յանուն սրբոյն Գէորգայ. և գիշերն այն իսկի քուն չեղաք. մու-սէլլիմն զմեզ հանգիստ չթողուց, մին-չև հարիւր չորս գլուռուշ առաւ։ Առա-ւօտ եղև բեռցաք, և կամիմք գնալ. դարաձին զդուռն գոցեալ՝ մի մի զթրիս-տերնիս հայեցաւ. իսկի միոյն եանգլիշն չիգտաւ. դարձաւ, թէ «Պէնիմ այտէթմ վար տրը, իւչ ալթուն վէրին, սիզի գոյ-վէրիմ քի կիտէսինիզ. — մեք ևս, ճա-ներնուս քեար արաւ, թափեցանք քը-սան հոգի զատուն դուռն ասելով. Ցեվ-լէթլի, սէնին զամանընտայ պիզէ քիւլ-լի եաղրք տրը, վէ ատէտ օլմայան չէյի իստէր զարաճճի. հէփիմիզին քեահիտի կօրտու, վէ իւչ ալթուն իստէր։ Դատա-ւորն կանչեց այն տեղի եղեալ թէրճի-մանն. խսկոյն զօռ մի առաւ, թէ այս ինչ բան է ձեր արարմունքն. սոքա թա-գաւորի ըրայէ են, մարդու գլուխ կըտ-

1 Սափոր, աման։
2 Կարգ։
3 Վրան. լոքը, կամ խրճիթ։

մենքեանքս զարթեայք, բեռներն կա-պեցաք։ Առաւօտուն Եաֆայու ծովե-զերն տեսնէիք՝ թէ որչափ դալլիդուլլէ, իշպէքդուլ, էշ տաիխլ դուխուլ, թար-իւանայ պլդուր. յետ նորա բեռցաք. նման ոչխարի մի՝ մի առջևէ դաֆար-ձուն անցաք. իւր տուած թխտերն մե-զանից առաւ, ապա թող ետուր. ինչ դատիր է [1] որ մին մարդ փախչի. օրուշ-բախ իքէն պէլքի գիշերով լինայ. ամ-մա՝ այս տեղս չեն կարնար։ Գնացաք 'ի դուրս՝ չայիրն նստաք, մինչև յետին ըխտաւորքն միատեղ գան, և յէնկի-չէրիքն չորս կողմն առեալ են, ամենե-քեանն սիլահով։ Ճանապարհ ելանք, հաղիւ մօտեցանք Ըռէմլէ. և կայ սատ դուր տեղ մի՝ որ մարդ գլուխ երկու փարայ դաֆար կ'առնեն. և տուաք ըզ-Զաֆարն և անցաք և մտաք 'ի յԸռէմ-լէ վանքն. սատ գեղացիք զմեզ բաւա-շայ արին և յէրլէշմիշ եղանք։ Ապայ եղբայր, սիրուն գեղեցիկ վանք մի նո-րաշէն, շուրջ եկանք մի ըստ միոյէ ըզ-տանիսներն և պաղչան, սիրուն թու-րունճի ծառերով, գիտես թէ վարդա-պետն նոր է էլեր միջէն. և կայ սիրուն եկեղեցի մը յանուն սրբոյն Գէորգայ. և գիշերն այն իսկի քուն չեղաք. մու-սէլլիմն զմեզ հանգիստ չթողուց, մին-չև հարիւր չորս գլուռուշ առաւ։ Առա-ւօտ եղև բեռցաք, և կամիմք գնալ. դարաձին զդուռն գոցեալ՝ մի մի զթրիս-տերնիս հայեցաւ. իսկի միոյն եանգլիշն չիգտաւ. դարձաւ, թէ «Պէնիմ այտէթմ վար տրը, իւչ ալթուն վէրին, սիզի գոյ-վէրիմ քի կիտէսինիզ. — մեք ևս, ճա-ներնուս քեար արաւ, թափեցանք քը-սան հոգի զատուն դուռն ասելով. Ցեվ-լէթլի, սէնին զամանընտայ պիզէ քիւլ-լի եաղրք տրը, վէ ատէտ օլմայան չէյի իստէր զարաճճի. հէփիմիզին քեահիտի կօրտու, վէ իւչ ալթուն իստէր։ Դատա-ւորն կանչեց այն տեղի եղեալ թէրճի-մանն. խսկոյն զօռ մի առաւ, թէ այս ինչ բան է ձեր արարմունքն. սոքա թա-գաւորի ըրայէ են, մարդու գլուխ կըտ-

1 Կարելի չէ։

րել կու տան ասելով, մարդ ուղարկեց. տեսան որ զարաճճին փախեր էր. և մեք ճանապարհ ելաք։ Մինչև երեք սահաթի ճամբայ հեշտ է. բայց վեց սահաթի ճանապարհն քար և կիր, ցած ու բարձր, դար և փոս, նեղ և լայն. պօղազ կ'ասեն՝ երկու կողմն լեառ և նեղ ճամբայ մի, որ անտի մի մի անցանելոց են. իջէն ինկնողն ով, կամ թէ ուղտէն ինկնողն ով. Աստուած պէրէգէթ տայ յենկիչեբոցըն. այնչափ ուխլէդ կայ իքէճ, անխծեալ Արաբն՝ իւր չարութիւնն ձեռաց չիձգել։ Այս ճանապարհս ծար ելանել մօտեցանք. անկարծ տեսանես որ լեռնէն 'ի վայր թափին 'ի պօղազն, և սկրսանին համբել, վաճէտ, դըճէճի, դէշաղիճ. գիրա դաֆար ունին։ Եւ այնմ տեղաց կու զատուխ, լեռ մի կայ առաջեւ, յետոյ կու իջանես Ջեշմէլին գիւղին մրջոմն կու անցնիս. որ երկու կողմն նստեալ են Ֆէլլահնին, և զմեզ թամաշա կ'անեն. անտէր մնայ իւրեանց գլուխն. մէկ մէտքվա[1] են խոթեր իւրեան մեջքն, և վռան վարտիք չիկայ, և ոտքն բոկ. միւսոր մէկին ձեռքն ընկնիս՝ զքեզ կու հանուեցնէ և չըպլախ կ'անէ։ Եւ առաջ գնաս, կայ անդ ռու երշի միպատն, որ անկէ ջուր խմեն և անցնին գնան դէպ 'ի քօփրիւճ. յորժամ՝ գնան անդէն յենկիչերիքն՝ երկու զօլթայ և մէկ թուղթ մարդ գլուխ կ'առնէ. և ապա միւս կողմն կու անցնիս։ Էյլինտի, գուշգուճա գուվէթ գամչիէա պէրէքէթ. ուչ մնացինք, մէ ձիան այլ գիտցան մօտենալն։ Եկեալ հասաք հայր Աբրահամու դուռն. և միաբանք զմեզ գիմեցին և կու հարցանեն թէ դու ով ես. մութ տեղն՝ ոմն ճանաչեցի և ոմն ոչ. գնացաք 'ի սուրբ Յակոբ, մտաք. եարաճի[2] զմեզ հոգէտունն իջեցոյց, այլ ուրիշ օտայ մի. տէս ըճտի. բարեկամներն եկեալ զմեզ շնորհակալեցին թէ բարի առաքեցաք. եարանին ասի թէ ծարաւ եմ և անօթի. ոմն վազեմի բարեկամ՝ մահտեսի Պետրոս՝ որ ֆիլհանճեան կոչի, իւր ձագուկին հաճի Եղեային հետ վանից թասով օրհնեալ պատուական գինի մի ուղարկեալ, և ես ծարաւի էի զթասն ձեռքս առի. նոյն կէտն Տէր Երեմիայն միտքս եկաւ[1]. որ էր ամիս հոկտեմբերի 30, պատկեր աւուր իրեքշաբթի, եաթսուին հասաք ուրախութեամբ. և ժամ մի էանց, տաւարքն եկին զբեռներն առաք ներս անդ նստաք, մինչ զի զվերջն տեսանեմք։ Ապայ մին փոքր հնջեցաք. ժամկոչն ձայնեց, ամենքեան ելաք գընացաք. զժամն չուտով ասեն, և սէքճատէ սփռեցին, երկու մոմ վառեցին. մի մի զմոմին ստակն երկերկու ոսկի տըւանք, երկու երկու մոմ տուին դեղին. յորժամ կատարեցաւ՝ չարական Որդիքն որոտման իւրով սարօքն ասացին. և յետ նորա Պօղոս վարդապետն պատմեց ըղորոյն Յակոբայ գլխատիլն և զայլն. 'ի վերայ ծընկաց փափագանօք համբուրեցինք. մին մոմն անդ տուաք, և մեծն առեալ գնացաք սուրբ Յարութեան դուռն. 'ի ճանապարհին՝ հաւատով խոստովանիմ, և Տէր ամենակալ ասացին առաջի ժողովրդեան, և գնացեալ տուաք զմոմն և զպաշամպուրն. և դարձաք 'ի վանքն, դեռ ևս գիշեր էր. կըրկին քնացաք որ մէկ քիչ գլուխնիս խեղք գայ. և սովորութիւն է որ դարպասն տան. ապա գիր մի փոքր կու գրէ Հէննէն[2] և կու տայ ձեռն ըխտաւորին, որ նայ ցոյց կու տայ օտապաշին, և մարդուն կօրէ օտաճ կու տայ. և ես նըստեալ դեռ ևս դարպաստ չեմ տուեալ. չիկայ, ինչ տամ. նայ տեսայ որ ոմն բարեկամ այն փոքր գիրն ձեռս տըւեալ, և ես ձայնեցի օտապաշին և ցոյց տուի. ամենքեան իւրեանց մէտէիճ կօրէ բռներ են. և ապայ կայ սիրուն օտայ մի որ ողորմած հոգի հաճի Նալին կու նստէր, բանալին իւր մօտն էր, ամմայ խիստ հարբած. գնացին ուղեցին.

1 Ծածկոց։
2 Ծանօթն, բարեկամն։

1 Կ'երևի թէ հոս գրուածն պակաս է, բան մոռցուած է ըսելու կամ գրելու։
2 Յովհաննէս Հաննէ վարդապետ, որ Երուսաղեմի ուխտի տեղեաց ատորագրութիւն մ'ըրած է և տպուած։

նայ ևս կու իմանայ որ ինձ համար է. շուտով կու տայ. և մեք տեղս կեցաք. և մեր հետ նաւին ըխտաւորացն երեսուն հոգի մնացին 'ի Եաֆա. քանզի տաւար չիլինալուն համար՝ յետ մէկ շաբթուն նոքայ ևս եկեալ հասան՝ խաղաղութեամբ։

Կը շարունակուի։

ՔԻՒՐԴ ԱԶԳ

Քիւրտերը թափառական ժողովուրդ կամ ազգ մ'են զանազան ցեղեր բաժնուած. իրենց բնակութիւնն է Սև ծովու և Կովկասու ստորոտները եղած գաւառներուն մէջ, որ տարածուին Տիգրիսի ու Եփրատայ հովիտներուն մէջ։ Իրենց մէջ գլխաւոր ու աւելի ծաղկած արհեստն է գողութիւն ու ասպատակութիւն, բայց Ռուսաց սահմանագլուխները մանաւոր զինուորներ ըլլալով՝ ասոնց արգելք կ'ըլլան, որով այն կողմերը չեն կրնար բանեցընել իրենց արհեստը։ Կրօնիւք Մահմետական են, բայց ոչ Ցաճկաց աղանդէն են, և ոչ Պարսից. տարբեր աղանդ մ'ալ իրենցն է։ Քիւրտերուն մէջէն Եզիտք ըսուածները շատ անպիտան են. կարաւաններու վրայ յարձակիլ ու զանոնք կողոպտելը օրինաւոր կը սեպեն, ինչպէս նաև օրինաւոր կը սեպեն մարդասպանութիւնը, գողութիւնը, ազգապղծութիւնը։

Քիւրտերուն ծագումն, այսինքն թէ ուսկից սերեալ են, կամ ով է իրենց մերձաւոր ու սեփական նահապետը չիգիտցուիր. ոմանք կը կարծեն թէ Էօզպէկ Թաթարներէն և կամ Մողոլներէն յառաջ եկած ըլլան. բայց այս կարծիքը հաստատութիւն մը չունի, որովհետև ասոնք իրենց արտաքին տեսքովը Թաթարներէն բոլորովին տարբեր մարդիկ են։ Կը կարծուի որ ասոնցմէ ոմանք Հայաստանի տառապանաց տարիները՝ մեր ազգէն դարձած ըլլան 'ի Քիւրտս. վասն զի կը տեսնուի իրենց Հայոց հետ ունեցած շատ վերաբերութիւններ, Հայոց դրակից ու տնակից ըլլալն, Հայոց աշխարհաբար լեզուն սորվելու՝ ու Հայու մը պէս խօսելու և արտաբերելու՝ կարդէ դուրս յարմարութիւն ունենալն։ Քիւրտերուն այլ և այլ ցեղերու հիմակուան տուած անուններն ալ շատ նմանութիւն ունին Հայոց այլ և այլ ցեղերուն անուանց հետ, ինչպէս Բգրանցիք–Բագրատունիք. Մամգցիք–Մամիկոնք. Ռշկրցիք–Ռշտունիք, և ասոնց նմանն շատեր։

Քիւրտերուն ծագմանը վրայ եղած աւանդութիւնը ինչպէս որ անորոշ է, այնպէս ալ իրենց յառաջադիմութեան վիճակը ոչ երբէք պայծառ երևոյթ մը ունեցեր է։ Ոչ գիր ունին և ոչ դպրութիւն. միայն լեզու մը ունին՝ որ Արաբացի, Պարսիկ, ու Մարաց լեզուին ամէն կերէնին խառնուրդ մըն է։ Կը կարծուի որ իրենց 'ի սկզբան ազգ ձևանալու ժամանակը՝ ինչ վիճակի մէջ որ էին, նոյնպէս լճացեալ դեռ կեցեր են մինչև ցայսօր. որով եթէ չունին հիմակուան ազգաց մտքի ու խելքի յառաջադիմութիւնը, ունին հին ատենուան հսկայից և բռնաւորաց կռուասէր բարքը ու քաջասրտութիւնը։

Հարուստներն ու ձիաւորները կէս մէջքով զգեստ մը կը հագնին՝ որուն թևերը երկայն ու ճղքուած՝ ուսերնէն դէպ 'ի վար կը կախուին. անոր վրայէն կ'առնուն դեռ երկայնկեկ ու լայն վերարկու մը՝ թևերուն ու փէշերուն վերջաւորները արծաթ ու ոսկի թելերով բանուած. գլուխնին ճերմակ բարձր գլխարկ մը՝ ծայրը սեպաձև, զոր կ'անուանեն քոլոս, և անոր բոլորտիքը պլլած բազմութիւն մը գոյնզգոյն բամբակեայ ու մետաքսեայ փակեղներու, որով գլխարկին հաստութիւնը գրեթէ ինչուան գրկաչափ մը կ'ըլլայ։ Կը հագնին նաև կարմիր կամ երկնագոյն չուխայէ կամ քթանէ ճերմակ լայնատարած անդրավարտիք մը՝ որուն ծալ 'ի ծալ խորշերուն մէջը բոլոր զէնքերնին անտեսանելի կ'ըլլան։ Բայց հետևակ ու լեռնցի պատերազմիկները՝ այսչափ իրենք զիրենք չեն բեռնաւորեր. ինչուկ